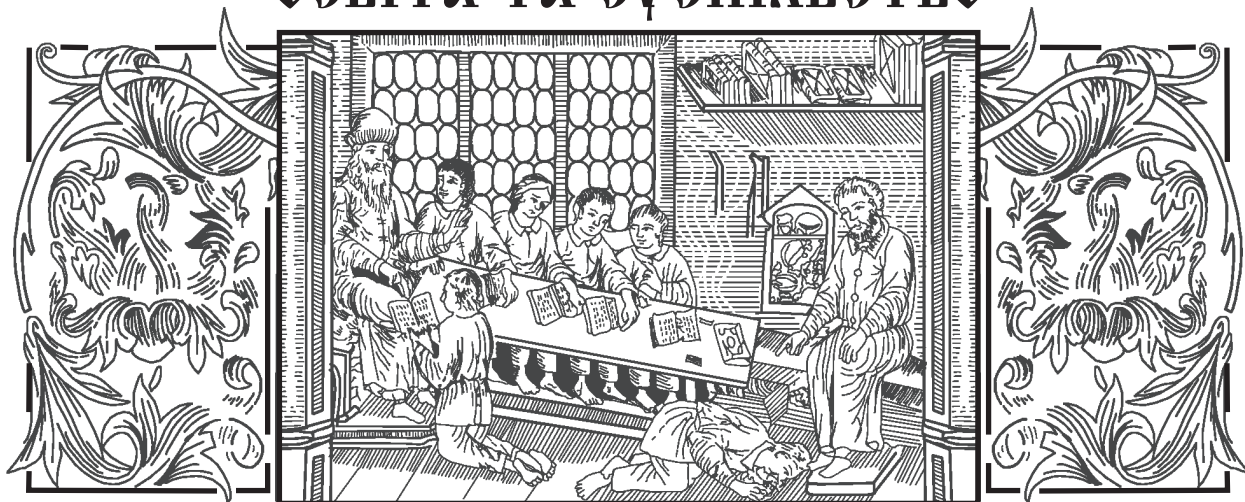

ОСВІТА ТА СУСПІЛЬСТВО

УДК 37.081.1 (091)

DOI:10.30837/nc.2022.4.03

Педагог-мандрівник

*Станіслав Пазиніч,
Олександр Пономарьов,
Максим Черемський*

*До 300 річниці від дня народження
Григорія Савича Сковороди*

Внаш такий жорстокий та безжальний час, коли повсюди проливається кров, ми згадуємо про того, хто сіяв лише мир і добро на землі. Він був тим, хто прагнув до краси та гармонії, яку утверджував навколо себе своїм чарівним поетичним словом. Маючи освіту та прекрасні кар'єрні перспективи, ця людина обрала не затишні кабінети чи палаци, а свободу, яку вона ставила вище за всі вчені регалії та звання. За це одні його прозивали диваком, інші — святим. Про нього написано начебто і багато, але в той же час, вкрай мало. Осо-

бливо, про його діяльність як педагога-новатора, який показав всім нам, що таке справжня освіта, і якою вона має бути.

Звісно мова йде про нашого славетного філософа, педагога-гуманіста, поета, письменника, художника та музиканта Григорія Савича Сковороду, якому цього року минає 300 років від дня його народження.

Григорій Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи на Полтавщині в незаможній козацькій родині. Вже з дитинства хлопець почав виявляти свої незвичайні задатки, зокрема в музиці та малюванні. Тому батьки

Григорія робили все, щоб їхній син розвивав ці задатки. Тож по закінченні школи Григорій Сковорода вступає до Києво-Могилянської академії, в якій навчається з 1738 по 1742 рік. Тут він показує свої мистецькі здібності, про які дізнаються у Петербурзі, після чого він стає півчим при дворі імператриці Єлизавети. Проте, під час подорожі в Україну в 1744 році, Сковорода вирішує залишитися в Києві і продовжити навчання в Києво-Могилянській академії, яку він закінчує в 1750 році. На цей час припадає і його перша закордонна поїздка до Відня, яку він здійснює разом з генералом Вишневським в якості знавця церковних справ. Повернувшись на Батьківщину, Григорій Сковорода працює учителем поезії в Переяславському колеґіумі, де він виявляє свій непересічний талан викладання, який вирізнявся новизною та оригінальністю. Тут він складає власний курс поетики, який, на жаль, зазнає несправедливої критики з боку дирекції закладу, внаслідок чого педагога звільняють з посади.

Розчарувавшись в офіційній освіті, Григорій вирішує стати домашнім учителем. Він наймається до поміщика Степана Томари навчати його малолітнього сина. Хлопчина був дещо розпеченою дитиною, якій хотілося не вчитися, а лише розважатися та кепкувати над своїм учителем. Одного разу, не стримавшись, молодий учитель відреагував на чергові насмішки пестунчика у своїй саркастичній поетичній манері, зазначивши, що він мислить як «свиняча голова». Звісно, що пани такого стерпіти не могли, і Сковорода опиняється на вулиці. Далі доля завела молодого вчителя до Москви, куди він вирушив пішки, щоб більше дізнатися про північний край, його святині. Тут він працює в бібліотеках, шукає давні книги, відвідує святі місця. Зокрема, Григорій відвідує Троїцько-Сергіївську Лавру, де йому пропонують посаду професора в духовному училищі. Але Сковорода відмовляється від пропозиції і повертається додому. По поверненні додому доля знову зводить молодого філософа з поміщиком

Томарою, який, зрозумівши свою помилку, пропонує Григорію повернутися до нього. Проте Сковорода відмовляється прийняти пропозицію. Тоді поміщик вирішує іншим шляхом повернути вчителя, підіславши свого знайомого, який обманним шляхом привіз молодого вчителя до панської садиби. Як виявилось, розпечений синок, який також зрозумів свою провину, дуже хотів, щоб його учитель повернувся. Сковорода погодився залишитися, але без оплати, на вільних умовах.

Навчання малого Томари відбувалося у відповідності до його природних нахилів та здібностей. Виходячи зі свого принципу сродності праці та давньогрецького ідеалу калокагатії, педагог виховував свого учня в добрі та красі. Сковорода вчив Василя Томару малюванню, поезії, музиці, риторичі, граматиці, арифметиці, геометрії, астрономії, дидактиці. Важливого значення педагог приділяв гімнастиці та фізичній праці. Григорій Савич був для Василя тим, ким був Арістотель для Олександра Македонського, а саме духовним батьком, який прагнув до того, щоб його учень став передусім достойною та гідною людиною. Сковорода вчив свого учня завжди мати власну думку та цінувати свою свободу. З цього приводу Григорій Савич навіть написав для Василя вірш під назвою «De Libertate», в якому оспівується це найбільше багатство людини:

«Що то за свобода? Яке в ній добро?
Де-хто каже, наче воно й золоте.
Ах, не золоте. Коли порівняти золоте із
свободою,
То воно буде грязью.
О, коли б же мені не пошитися у дурні
Та не втратити своєї свободи!
Будь славен во вік, о муже ізбранний,
Свободи отче, герою Богдане!» [1, с. 99]

Григорій Сковорода ставив Гетьмана України Богдана Хмельницького в приклад Василеві, навчаючи хлопця любити свою Батьківщину так, як любив її Хмель-

ницький, який все своє життя віддав за багатостраждальний український народ, захищаючи та оберігаючи його від гнобителів та експлуататорів.

Після вступу Василя Томари до навчального закладу Сковорода знову опиняється на роздоріжжі. Він не знає, що йому робити далі. Недовго думаючи, зібравши свої речі, педагог мандрує до Харкова. Адже Харків був на той час молодим містом з новими перспективами та можливостями. Центром всього нового в Харкові був Колегіум, який відкрився у 1727 році, ставши основним навчальним закладом Слобідської України. Тож і не дивно, що Григорій Сковорода зупиняє свій вибір саме на Харківському колегіумі. Педагогу пропонують посаду вчителя поезії. За допомогою художнього слова Григорій Савич виховував у своїх підопічних прагнення до краси та гармонії. Педагог знайомив студентів з усім прекрасним, що створило людство впродовж віків. Зокрема, Сковорода читав вихованцям уривки з античних драм Гомера, Гесіода, Есхіла, Софокла, Евріпіда, Аполлонія Родоського, Вергілія, Овідія та інших визначних драматургів. Водночас студенти знайомилися із творами Горация, Данте Аліґ'єрі, Франческа Петрарки, Джованні Боккаччо. Втілюючи свій ідеал гармонійної людини педагог навчав студентів естетичному погляду на життя та на світ. За допомогою поезії Григорій Сковорода виховував у своїх учнях кращі риси їхнього характеру.

Коли потрібно було висміяти якісь негативні риси людини, педагог також послуговувався художнім словом. Зокрема, Сковорода цитував учням байки давньогрецького поета Езопа. Наприклад, висміюючи право сильнішого, педагог декламував байку «Вовк та Ягня». Кепкуючи над глупством та хитрістю, Сковорода обирав байку «Ворона та Лисиця». Якщо мова йшла про слабовільних людей, то Григорій Савич розповідав вихованцям байку «Лисиця та виноград». Говорячи учням про працелюбство та паразитизм, педагог в своїй оригінальній манері, в

алегоричній формі порівнював трудівника з бджолою, а паразита з шершнем: «— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Ти ж знаєш, що труд твій не стільки тобі, скільки людям приносить користь, а тобі так тільки шкодить і замість нагороди часто приносить смерть. А ти все ж таки не перестаєш збирати мед. І багато у вас голів, але всі без мозку. — Як я бачу, великий з тебе дурень, пане сотнику, — відповіла Бджола. — Їсти люблять мед усі: і медвідь їсть, та й ваша братія, шершні, теж лукаво медок дістають. І ми могли б мед красти, якби любили тільки їсти його. Але для нас більша радість збирати мед, а не їсти. Ми до цього родилися і ми того не перестанемо робити, поки не вмеремо. Бо без роботи і в самім меду купатися для нас чиста смерть...» [1, с. 70].

В байці «Олениця й Кабан» Григорій Савич разом з Езопом кепкують над тими, хто намагається будь-якими засобами здобути собі чин, натомість всередині залишаючись тими, ким вони й були. Коли Олениця назвала Кабана Кабаном, він на це дуже образився: «— А що це ти, негіднице, така негречна, що називаєш мене Кабаном? Хіба ти не знаєш, що я

вже пожалуваний у барони і маю такий патент, що рід мій виходить із самих благородних бобрів? І хіба ти не бачиш, що замість опанчі я для пишності ношу при публіці зідрану з вівці шкуру? — Прошу простити, ваше благородіє, — сказала Олениця, — я ж не знала. Ми люди прості і судимо не по одежі та по словах, а по ділах. Ви ж таки, непричком, так само як і раніше ристе землю та ламаєте плоти. Дай, Господи, вам і конем стати» [1, с. 71].

Педагог вчив своїх учнів тому, що не слід звертати увагу на зовнішні регалії, а слід дивитися на те, що є схованим від очей, а саме її дух. Саме в ньому потрібно шукати той скарб, який по-справжньому може збагатити людину. «Не люблю мені є ця порожня пихатість і бучна пустка, а люблю те, що зверху ніщо, але в серединці щось, ззовні неправда, але всередині істина. Така річ та людина називалася у еллінів «сіленос», картинка, зверху кумедна, але всередині прекрасна» [2, с. 114].

Григорій Савич понад усе любив свободу, вбачаючи в ній всі можливості для самовираження та самоствердження особистості. Тож і учнів своїх виховував в любові до свободи. А для тих, хто ставив матеріальні блага вище свободи, у педагога була чудова Езопова байка «Орел і

Сорока», в основу якої покладений діалог Орла, для якого свобода є основною цінністю, та Сороки, для котрої сенс життя полягає у споживанні матеріальних благ: «— І як тобі ото не набридне крутитися отам у висотах небесних то туди то сюди? — Ех! Як би не нужда, то я б і ніколи на землю не спускався, — сказав Орел. — Ну, а я б так ніколи далеко від міста не відлітала, хоч би й Орлом була. — Та й я так робив би, коли б був Сорокою. Сила. Хто родився на те, аби знатися з вічністю, тому миліше жити в полях, гаях та садках, ніж по містах» [1, с. 65-66].

Про значення свободи для будь-якої живої істоти говорить в байці «Чиж та Щиглик», де мова йде про Чиж, який вилетів на свободу, та Щиглика, котрий з власної волі потрапив до клітки: «— А що ж тебе заманило в неволю? — Солодка їжа та красива клітка. — А тепер поки помру, буду дякувати Богу пісенькою: Краще мені сухар з водою, аніж цукор з бідою» [2, с. 121].

Лейтмотив свободи звучить і в байці «Дві Курки», в якій Сковорода зображує суспільство, що складається з тих, хто обирає можливо й голодне, але вільне життя і тих, хто жертвує свободою в ім'я ситого, безтурботного існування: «— І як ти, сестричко можеш ото у лісі жити? —

питається домашня курка в дикої. — Так як і усяка інша птиця лісна. Той же Бог і мене годує, що дає їжу стаду диких голубів. — Але голуби ж літають добре. — То що ж з того? І я по тому ж повітрям літаю і дякую Богові за крила, що він мені дав. — Ну, оцьому вже, сестричко, я ніяк не повірю, щоб

курка та могла літати. Я по собі знаю, бо он ледве-ледве можу до отого хліва долетіти. — Може... Але треба ж пам'ятати, що ви, голубонько, з маленькості, як тільки народилися, звикли по дворах сміття розгрібати, а я ж у літання щодня вправляюся» [1, с. 66].

Студентам дуже подобалася сократівська демократична форма викладання їхнього вчителя, яка будила їхню думку, почуття та фантазію. Сковорода навчав своїх вихованців не лише обстоювати власну думку, але й поважати іншу. Адже суспільство лише тоді розвивається, коли в ньому є місце для різних, навіть прямопротилежних думок. Педагог порівнював суспільство з годинниковим механізмом, який функціонує завдяки тому, що його коліщатка обертаються в різні сторони. От як про це говорить байка Григорія Сковороди «Колеса в Годиннику»: «Одне колесо питалося в другого: — Чому ти вертишся не туди, куди ми, а зовсім в інший бік? — Мене так майстер зробив. Але ж бо я хоч і кручуся в інший бік, та вам же я не тільки не перешкоджаю а ще й допомагаю, щоб годинник ішов за сонцем. **Сила.** Різна вдача у людей, то й шляхи життя різні. А смисл усім один — чесність, спокій і любов» [1, с. 65].

Тож педагог критикував тих освітян, які прагнули, щоб всі студенти думали в одному напрямку, виховуючи тим самим не вільних, незалежно мислячих особистостей, а звичайних пристосуванців, рутинерів та вірнопідданців. Тому Григорій Савич прагнув виховувати в своїх вихованцях здатність виражати власну думку, навіть якщо вона йде всупереч загальноприйнятій думці. Таким є механізм роботи годинника, різнобічний рух коліщаток якого забезпечує його роботу, таким же є і принцип існування та розвитку будь-якого цивілізованого суспільства.

Сковорода не обмежувався навчанням в стінах Колегіуму, а як давньогрецький філософ Сократ, йшов зі своїми вихованцями в якесь мальовниче місце і там під кронами дерев проводив пізнавальні

бесіди зі студентами. На жаль, в 1764 році, після зміни керівництва Колегіуму, на педагога почав здійснюватися тиск з боку нових наставників, які вимагали від Григорія Сковороди відмовитися від своїх прогресивних методів навчання та виховання. Звісно Григорій Савич не погодився зрадити своїм ідеалам та ідеалам студентської молоді і тому був змушений звільнитися з посади викладача Харківського колегіуму.

Педагог дуже переживав крах своїх надій, які він пов'язував із Харковом. Тож Сковорода вирішує повернутися до Києва. Тут він зустрічається зі своїми давніми друзями, з якими він свого часу навчався в Києво-Могилянській академії. Частина з них, як і Сковорода, мали проблеми з роботою, інші стали ченцями та поселилися в монастирі при Києво-Печерській лаврі. Перед філософом повстав вибір, або стати як і більшість його товаришів ченцем, або залишитися, так би мовити, «на вольних хлібах». І Григорій Сковорода обирає останнє, — бути голодним, але вільним. Митець не цурався бідності, вбачаючи в ній той спокій, якого позбавлена багата людина. З цього приводу Сковорода цитує давньоримського поета Квінта Горація, який говорить, що ні царська влада, ні повна золота скриня не можуть заспокоїти хвилю бідної душі:

«... Бідність — ото мати солодкого спокою,
 Спокій живе там, де нема зайвих речей в домі,
 Де солодкому сну не перешкоджає ні страх, ні гидка похоть.
 І по-що на так багато замишляє сей червак?
 По-що спішить у чужі сторони?
 Що за користь кинути рідний край?
 Облиш свій нрав дивний —
 Печаль і на корабель може злізти;
 Іде вона і в дальні походи,
 Вона біжить скоріше всіх оленів
 І всіх вітрів,
 Будь ситий тим, що єсть, не піклуйся про завтра,
 Мудро потішай сміхом своє горе;
 Знай, що нічого нема зовсім блаженного,
 Все трохи перемішане зі злом.
 Знай, що найславніші герої пішли в прах
 І, сто літ живши, лежать у гною.
 Може те, що твоїм називається,
 Переїде до мене.
 Багато у тебе гарних волів,
 Завод чужоземних коней,
 На одержу тобі привозять сукна з-за моря —
 А мені доля дала ґрунт убогий
 Та напитися трохи з чистих грецьких муз
 І зневагу до сього проклятого світу» [1, с. 100–101]

Тож Григорій Сковорода за прикладом римського поета знаходить натхнення в читанні античних класиків, черпаючи в них ту красу та мудрість, яких була позбавлена сучасна йому епоха. Як відомо, педагог добре володів грецькою, латинською та іншими мовами, що давало йому змогу читати твори визначних поетів і філософів в оригіналі. Сковорода був прекрасним перекладачем, залишивши по собі окрім перекладів поезій славетного давньогрецького байкара Езопа, давньоримського поета «золотого часу» римської літератури Квінта Горація Флакка переклади творів давньоримського оратора, філософа та письменника Марка Туллія Ціцерона, давньогрецького історика та філософа римської епохи Луція Местрія Плутарха та інших визначних митців.

В 1768 році Григорія Савича, за ініціативою його доброго друга та однодумця, відомого своїми проукраїнськими поглядами Харківського губернатора Євдокима Олексійовича Щербініна, знову запро-

шують до Харківського колегіуму, тепер вже як вчителя добронравія. Педагог не зважаючи на образ, яку йому нанесли чотири роки тому, все ж приймає пропозицію і повертається до викладання. З перших своїх лекцій педагог виявив своє новаторське начало по відношенню до змісту курсу з «правил добронравія». Звертаючись до учнів, Сковорода зауважував, що Царство Небесне знаходиться в кожному з них. Тобто всі найкращі їхні риси вже закладені Богом до їхніх душ. А отже потрібно лише їх виявляти та розвивати: «Благодаріння блаженному Богу. Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі вічного» [3, с. 111].

Григорій Савич був переконаний, що справжня добродіяльність народжується на ґрунті свободи. Що для того, щоб стати посправжньому щасливою людиною, потрібно звільнитися від надмірностей, розкошів, захланості, всього того, що поневолює її душу та тіло. Головною рисою людини,

що протистоїть несвободі духу, Сковорода вважав щиросердність: «Вона є спокійним в душі диханням і віянням Святого духу. Вона подібна до прекрасного саду, тихих вітрів, солодкодихаючих квітів та втіхи виконаного, в якому процвітає дерево неглітного життя. А от плоди його: доброзичливість, незлобивість, прихильність, лагідність, нелицемірство, благонадійність, безпека, насолода, кураж та інші невід'ємні забави. Хто таку душу має, мир на ньому, та милість, і веселість вічна над головою сього справжнього християнина!» [3, с. 121].

Читаючи курс з правил благодравія, Сковорода прагнув передусім до того, щоб кожен без винятку учень мав можливість виявити всі найкращі сторони своєї душі. Тому педагог вибудовував свій курс не в догматичній, а в притаманній Сковороді художній, поетичній формі, вкладаючи в нього все своє серце та душу. Педагог намагався донести до учня саму сутність цих правил, а саме дух любові, без якого будь-яке виховання втрачає свій сенс: «Якщо ж ця маска позбавлена своєї сили, в той час залишається одна лише лицемірна облудність, а від людини — гріб розфарбований. Все ж то є церемонією, яку може виконувати найостанніший з ледарів» [3, с. 120].

Педагог, будучи прибічником давньогрецьких та раньохристиянських мислителів, вважав, що «нема злого ніде і ні в чим і ніколи». А те, що в світі панує зло, це є наслідком того, що люди Богом сотворені речі привели у безлад: «Се як би хто надів на голову чобіт, а на ноги шапку. Безпорядок очевидний, але хто ж скаже, що чоботи й шапка не користні в життю людському? Скільки я примітив, той безпорядок по більшій часті залежить від часу, місця, міри й особи. Наприклад, у горячій літній пів-

день без дійсної потреби шубу тягати, або спати не в свій час і без міри чи не на місці — се все безпорядок, але не сам сон чи шуба; самі ті речі суть благі, бо все благодіє» [1, с. 106].

На жаль, незабаром Сковороду починають обвинувачувати в ересі, спробі вийти за рамки непорушних догматів віри. І, як наслідок, Григорію Савичу пропонують облишити викладання та піти з Колегіуму. Що педагог, звісно, і зробив. Таким чином, в черговий раз перемогли прибічники старих, авторитарних методів навчання, які не хотіли приймати нічого прогресивного, боячись втратити свою владу над учнем.

Зрозумівши, що для нього немає місця ні в академіях, ні в колегіумах, Григорій Сковорода вирішує нести світло знань тим, кого прийнято було вважати нижчою верствою населення, а саме тим бідологам, які з ранку до ночі змушені були гнути спину на свого пана. «Мій жереб з голяками», — говорив педагог. Тому Григорій Сковорода мандрує Україною, від міста до міста, від села до села, від хати до хати, пропонуючи бідним людям свої послуги вчителя. Платні Сковорода, звісно, не брав. За це прості люди дуже шанували Григорія Савича та вважали за честь прийняти його в себе. Педагог навчав їхніх дітей грамоті, виявляючи їхні здібності та таланти. Метод Сковороди

вирізнявся своїм гуманізмом та демократизмом по відношенню до учня. Педагог дуже уважно ставився до потреб дитини, її бажань та прагнень. Спираючись на них, Григорій Савич намагався зробити так, щоб навчання стало для учня «сродною працею», легкою та доступною. Адже, на думку педагога, все «потрібне є легким, а непотрібне — тяжким» [1, с. 21].

Навчання дітей відбувалося на природі, під акомпанемент співу птахів та дзижчання комах. Діти вчилися мислити, безпосередньо пізнаючи навколишню дійсність. Учні вдихали запахи квітів, прислухалися до звуків, милувалися краєвидами села, смакували дарами садів та лісів. Водночас Григорій Савич розповідав старовинні казки та легенди у супроводі своєї бандури, на якій Сковорода прекрасно грав, як і на сопілці та скрипці. Зокрема, на сопілці митець міг імітувати спів птахів. Діти співали пісні, розповідали казки, почуті від своїх батьків, самі придумували історії, грали в різні ігри, малювали. Педагог прагнув до того, щоб дитина мала змогу різнобічно виявляти свої здібності та можливості. Зі свого боку Сковорода старався передати дітям найцінніше, що він мав, а саме знання та поетичний дар. Основу навчання склали сім вільних мистецтв, зокрема: музика, арифметика, астрономія, геометрія, риторика, діалектика, граматики. Кожне з цих мистецтв Григорій Савич наповнював реальним змістом.

В навчанні Сковорода дотримувався диференційного підходу, розподіляючи навчальні предмети за віковим критерієм. Зокрема, музику, граматику, риторику педагог починав вивчати з молодшими учнями. Тоді, як діалектику, астрономію, арифметику та геометрію Григорій Савич вивчав зі старшими учнями. Такий підхід був зумовлений віковими особливостями розвитку дитини, її готовністю свідомо сприймати знання. Педагог був високоосвіченою людиною, тому брав за основу все передове та прогресивне на той час. Зокрема, Григорій Сковорода поділяв погляди Франсуа Рабле, Мішеля Монтеня,

Яна Амоса Коменського, Джона Локка, Жана-Жака Руссо, Дені Дідро, Клода Адріана Гельвеція та інших визначних просвітителів минулого та сучасності.

На заняттях з музики діти співали, танцювали, вчилися грати на музичних інструментах, зокрема, на сопілці, скрипці, бандурі. З інтересом учні вивчали твори закордонних композиторів. Музика розвивала в дітях відчуття краси та сприяла їхньому творчому розвитку.

На заняттях з граматики діти не зубрили правила, а грали в абетку, зображуючи літери та відгадуючи їх. Таким чином, учні пізнавали ази граматики не зі сльозами на очах, а з щасливою посмішкою на вустах.

Григорій Сковорода добре знав, що діти люблять виразно розповідати про все те, що їх захоплює. Тому на заняттях з риторики педагог давав учням можливість проявити свої ораторські здібності на основі власних інтересів та захоплень. Завдяки такому підходу, діти в природній спосіб оволодівали навичками ораторського мистецтва. Як тільки приємно було спостерігати, як діти з непідробним ентузіазмом розповідали про те, що їх дійсно цікавило та захоплювало.

Вивчення арифметики мало прикладний характер. Учні вирішували задачі, які безпосередньо стосувалися їхнього життя. Вони рахували, зокрема, скільки потрібно засіяти зерен пшениці, щоб забезпечити відповідну гущину сходів для отримання гарного врожаю. Або скільки вийде борошна із зібраної пшениці і скільки можна з цього борошна напекти хліба, щоб вистачило на всю родину. Якщо правильно не здійснити підрахунки, то це може призвести до катастрофічних наслідків, а саме до голодної смерті. Сковорода навчав учнів за допомогою арифметики здійснювати розрахунки для будівництва свого майбутнього житла, що звісно має прямий зв'язок із геометрією, за допомогою якої діти вчилися вимірювати площу землі під забудову, глибину фундаменту, ширину та висоту стін будинку, його кути. Також учні здійснювали геометричні розрахунки

площі земельних ділянок для вирощування врожаю.

Григорій Савич був не лише педагогом, поетом, художником та музикантом, але й філософом. Тому навчав дітей діалектиці, або мистецтву діалогу. Учні вчилися культурі спору, вмінню поважати іншу думку. Педагог пропонував дітям відштовхуватися від слів давньогрецького філософа та педагога Сократа, який, незважаючи на свій життєвий досвід, любив повторювати, що «він знає те, що нічого не знає». Наслідуючи приклад філософа, учні вчилися мистецтву діалогу, прислухаючись до думки іншого і водночас пропонуючи власну думку.

Заняття з астрономії відбувалися по вечорах, коли на небі з'являлися зорі, і діти мали можливість спостерігати за небесними світилами. Григорій Савич розповідав учням захоплюючі міфи та легенди про походження зірок та сузір'їв. Під враженням від почутого діти прагнули побачити героїв цих драматичних історій, які стали зірками чи сузір'ями. Педагог розповідав про автора геліоцентричної теорії, польського астронома та математика Миколая Коперника, про нещасливу долю італійських астрономів Джордано Бруно та Галілео Галілея, які заплатили високу ціну за свої наукові досягнення. Григорій Сковорода пояснював дітям значення астрономії в умовах села. Адже, наприклад, посів так само, як і жнива, мають узгоджуватися з погодними умовами, які можна передбачити, спостерігаючи за змінами, що відбуваються за межами землі, зокрема, зміни на поверхні сонця, яке посиляє нам світло та тепло, від чого залежить наше існування.

Звісно, Григорій Савич також навчав дітей поезії. Учні вивчали байки Езопа, давньогрецькі драми, середньовічні саги. Діти із захопленням слухали про Єлену-Прекрасну та мандрю Одиссея, про славетного героя Геракла та Аргонавтів. Коли педагог розповідав про Орфея та Еврідіку, він брав до рук свою сопілку і грав своїм підопічним відому нам «мелодію», написану видатним німецьким композитором Крістофом Глюком. Поезія, як і музика, виховувала передусім серце дитини, облагороджуючи її почуття та фантазію. Водночас педагог читав дітям власні твори, зокрема «Байки Харківські», співав дітям пісні зі свого збірника «Сад Божественних пісень». Особливо дітям подобалася пісня «Всякому городу нрав і права», в якій Сковорода в гумористичній формі зображує людей та їхні вади. Поет змальовує суспільство, в якому панує чинолюбство, хабарництво, догідництво, пристосуванство, лицемірство, марнотратство та інші негативні риси людей. Натомість поет славить тих, у кого «совість, як чистий кришталь», хто ставить свою свободу вище різних вигод та матеріальних благ.

Великої уваги педагог приділяв фізичній культурі своїх учнів. Діти займалися гімнастикою, вчилися плавати, фехтувати, стріляти з лука, їздити верхи. Будучи прибічником давньогрецького ідеалу ка-

локагатії, педагог прагнув до гармонійного поєднання в дитині добра та краси.

Слава про вчителя-безсрібника швидко ширилася Україною та за її межами. Скрізь, де бував мандрівний філософ, його зустрічали з хлібом та сіллю. Григорій Сковорода, як правило, відмовлявся від дарів, пропонуючи їх роздати нужденним. Навчивши дітей з одного села, педагог переходив до іншого села чи містечка, і так протягом всього свого життя. Таким чином, Григорій Савич обійшов ледь не всю Україну, побувавши також і за її межами. Тож скільки знедолених дітей отримали змогу отримати найкращу європейську освіту, годі й порахувати.

Григорій Савич Сковорода залишив по собі цілу плеяду учнів, які стали визначними митцями та вченими. Серед них поет і філолог Михайло Ковалинський, історик, письменник та перекладач Михайло Каченовський, поет і перекладач Микола Гнедич, лікарі Григорій Базилевич та Єфрем Мухін, природознавець Іван Двигубський. Важливою подією стало відкриття в 1805 році в місті Харкові Університету, що стало можливим завдяки жертвуванням з боку учнів та друзів Григорія Савича. Вслід за Харковом, університети почали відкриватися в Санкт-Петербурзі, Москві та інших містах, також, завдячуючи зусиллям учнів славетного філософа. Вони ж були і першими їхніми ректорами.

Григорій Сковорода був унікальною людиною, яка поєднувала в собі поета, художника, музиканта, філософа і, звісно, педагога. Саме тому всі твори митця носять своєрідний поетично-філософський характер. Мова Сковороди вирізняється простотою та ясністю, завдяки чому вона є зрозумілою та доступною кожній людині. От чому так багато народних пісень написано на слова Григорія Савича, якого прості люди дуже любили та поважали за його добре серце, що відгукувалося на всі їхні біди та страждання. На жаль, митець так і не дочекався прижиттєвого видання своїх творів. І це є зрозумілим, адже влада

боялася Сковороду, і тому всіляко перешкоджала поширенню ідей народного філософа. Проте, незважаючи на цей шалений спротив, знаходилися люди, котрі підхоплювали ідеї Григорія Сковороди та поширювали їх серед народу. Такими людьми, зокрема, були мандрівні кобзарі, чий репертуар великою мірою складався із творів Григорія Савича. Поетичне слово українського філософа несли до своїх студентів викладачі колегіумів, академій, університетів.

філософська спадщина Григорія Сковороди мала великий вплив на розвиток філософської думки не лише в Україні, але й у всьому світі. Водночас поезія митця сприяла появі таких визначних українських митців, як Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, якому цього року виповнюється 210 років, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леонід Глібов, якому виповнюється 195 років, Петро Гулак-Артемівський, Семен Гулак-Артемівський, Микола Лисенко, якому цього року виповнюється 180 років, Леся Українка, Іван Франко, Гнат Хоткевич, якому виповнюється 155 років, Кирило Стеценко, якому виповнюється 140 років, Соломія Крушельницька, якій виповнюється 150 років, Микола Куліш, якому виповнюється 130 років, Анатолій Солов'яненко, якому виповнюється 90 років, та багато інших наших славетних поетів, письменників та музикантів.

Про міжнародне визнання творчої спадщини Григорія Савича Сковороди свідчать численні переклади творів українського митця різними мовами світу. Про мислителя говориться в Британській, Французькій, Німецькій та інших світових енциклопедіях. Проводяться конференції, семінари та лекції, присвячені українському філософу. А в 1972 році за рішенням ЮНЕСКО на світовому рівні святкувався 250-річний ювілей від дня народження Григорія Савича Сковороди.

В Україні скрізь, де бував Григорій Савич, встановлені пам'ятники та пам'ятні дошки митцю, зокрема, на ма-

лій батьківщині філософа, в селі Чорнухи, в місті Лохвиця, де стоїть прекрасний пам'ятник поету та філософу роботи українського скульптора Івана Кавалерідзе, який є також автором пам'ятників Григорію Сковороді у Києві, Харкові, Сковородинівці, Ковраї. Також пам'ятники митцю є в Переяславі, Хмельницькому, Дніпрі, Охтирці, Яготині, Бабаях та інших українських містах та селах. Окрім пам'ятників створені музеї, зокрема, в Чорнухах та Сковородинівці. На жаль, музей в Сковородинівці, бувший Пан-Іванівці, де знайшов свій останній притулок і був похований митець, сильно постраждав внаслідок бойових дій з боку Російської Федерації. Також майже зруйнованим є будинок Сковороди у Бабаях, де були написані славнозвісні «Байки Харківські». Велику втрату поніс Харків, втративши навчальний корпус Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, в який влучила ворожа ракета. І це, не зважаючи на те, що мандрівний

філософ все своє життя проповідував лише любов та мир.

Сьогодні, коли весь світ опинився на межі катастрофи, ми просто зобов'язані звернутися по допомогу до того, хто ставив свободу понад усі багатства світу, хто пожертвував своєю успішною кар'єрою задля голодних та принижених. Чи хтось із сучасних лідерів повторив би подвиг нашого Григорія Савича? Навряд чи. Тож лишається сподіватися на те, що колись таки збудеться красива мрія визначного філософа і постане нова, вільна, духовно багата людина, якій «не заважають ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Вона провидить віддалене, прозирає потаємне, заглядає в минуле, проникає в майбутнє, простує поверхнею океану, входить у замкнені двері. Очі її голубині, крила орлині, оленяча прудкість, лев'яча відвага, горличина вірність, пеларгова вдячність, агнцева незлобивість, соколина швидкість, журавлина бадьорість... Голос її голос грому. Несподівана, як блискавка та як гомінкий бурхливий дух» [4, с. 166].

Література

1. Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (український філософ). Харків : Глас, 1997. 128 с.
2. Сковорода Г. Сад Божественних пісень. Київ : Дніпро, 1988. 320 с.
3. Сковорода Г. Сочинения в 2-х томах. Т. 1. Москва : Мысль, 1973. 488 с.
4. Табачников И. А. Григорий Сковорода. Москва : Мысль, 1972. 207 с.

25.09.2022

Відомості про авторів:

Пазиніч Станіслав Миколайович — доктор філософії, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова; Харків, Україна; e-mail: mur3x1405@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4579-8381>.

Пономарьов Олександр Семенович — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-000-4698-2620>; Copernicus 1657.

Черемський Максим Петрович — асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; e-mail: maxcheremsky@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.